

Válságok és váltások¹

A hazai munkásmozgalom két világháború közötti hármaskörű funkciója,² amely színtereket biztosított a közvetlen – direkt – politizáláshoz, kereteket teremtett a különféle közösségi művelődéshez és lehetőségeket kínált a szórakozáshoz-kikapcsolódáshoz, hosszú és bonyolult küzdelmek során formálódott ki.

A feudálkapitalista Magyarország munkásságának életkörülményei és társas viszonyai alapvetően eltértek a parasztságtól. A kapitalista nagyiparban a munkahelytől elhatárolódik a lakóhely, differenciálódik a munka világa és megjelenik a szabadidő. A munkáscsalád, eltérően a parasztcsaládtól, már nem – tiszta értelemben vett – munkaszervezet. A munkáscsaládok túlléptek a patriarchális viszonyokon és archaikus családszerkezeten. Az üzemi – elsősorban a szervezett nagyipari – munkások érzékelték, mit jelent az energiák összehangolása, tapasztalhatták a kollektív cselekvés hatékonyságát és erejét. A munkásság azonban nemcsak bér- és sztrájkharcok közepette, saját érdekképviseleti szervezeteiben tevékenykedve jutott el a közösségi cselekvésig.

A Horthy-rendszer viszonyai között a dolgozók nagy többsége a szegénység, az iskolázatlanság következtében kulturálisan elmaradott volt. A szervezett munkásság irodalmi ízlése is jórészt megrekedt egy elavult „szocialista naturalizmus” szintjén. A Szociáldemokrata Párt (MSZDP) és a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a munkásság politikai

aktivitását műveltségének emelésével is fokozza. Arra törekedtek, hogy a korabeli munkáscsaládok, a színjátszók, az eszperantó csoportok, a szavalókórusok, a természetjárók, a sportszakosztályok zöme az öncélú művelődés helyett az új társadalomért vívott kulturális harcot válassza. A törekvés számos tekintetben eredményesnek bizonyult. Az öntevékeny csoportok léptékük és mértékük alapján formálódtak közösségekké. Az együtt és többnyire tartalmazóan eltöltött szabadidő, a közös művelődés-szórakozás, az egymásról való tudás és egymásért vállalt felelősség kialakította az együvé tartozás érzését.³ Minden egyes ember fontossá vált a közösségek számára. Visszaemlékezések és irodalmi művek szólnak arról, hogy a szakszervezetek, a munkásegyletek, a munkásotthonok milyen nevelőmunkát végeztek a kultúra segítségével. A szervezett munkások a maguk egész személyiségével karolták föl a faluról, szegényparaszti sorból érkező fiatalokat. Tanácsokkal, könyvekkel látták el őket, segítették beilleszkedésüket a munkáskollektívákba. Ha egy fiatal csak betévedt a munkásotthonba, mindig volt valaki, aki megszólította, beszélgetett vele, szervezte valamilyen ott folyó tevékenységbe.⁴ A magyar munkásmozgalom két világháború között kialakult hármaskörű funkciója a felszabadulást követő években teljesedett ki. Olyan tényezők segítettek kibontakozni, mint: az egymásra épülő és egymást igazoló közeli s távoli társadalomépítési célok rendszere; az együttes cselekvést igénylő történelmi jelentőségű feladatok; az öntevékenység szüksége és lehetősége.⁵

A munkásmozgalom korabeli szervezeteit nem egyszerűen a vezetők nevelési elvei és korszerű módszerei avatták közösségekké, hanem mindenekelőtt az új társadalom formálásában való hit. Elmondható, hogy a munkáskollektívák nemcsak a „közös ügyért” vállaltak felelősséget, az együttes – széles értelemben felfogott – művelődés semmivel sem pótolható élményét is biztosították. Kialakult egy

1 *Válságok és váltások* *360° Közművelődés Csongrád Megyében című kiadvány „1986-ban jelent meg először, abban az évben két alkalommal, utána évente háromszor. Már első számunkkal is kisebb vihart kavartunk, hiszen T. Kiss Tamásnak a munkásművelődésről írt dolgozata után rögtön cenzúrázó gondolatokat és szándékokat kellett leküzdeni a felelős szerkesztő(k)nek.” – írja Török József. In *360° Közművelődés Csongrád Megyében. Válogatás hat évfolyam írásából*. Szeged, 2002. Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ. 7. A tanulmány némi stilizálással kerül közlésre.

2 T. Kiss Tamás 1985 Népművelési tendenciák Magyarországon 1922-1935 között. (A szegedi modell). *Kultúra és Közösség*, 5:96-112.

3 *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai*. 1976 szerk. Herczeg Ferenc, Villangó István. Budapest, Országos Közművelődési Tanács, 75-105.

4 Vitányi Iván 1983 *Vitáirat a mai magyar művelődésről*. Budapest, Gondolat, 246-247.

5 *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai* ... im. 75-105.

olyan új típusú kulturális nyilvánosság, amely közvetített a magánélet és a közélet között. A különféle munkasközösségek egyszerre voltak a kultúra, a művelődés és a szórakozás keretei, a közélet és a politizálás fórumai. Köztudott, hogy sok munkás/ fiatal életében a Magyar Kommunista Párt öntevékeny művészeti csoportjai, vagy a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) sportszakosztályai a politika közvetítőivé váltak. A munkás először „csupán” színjátszott, aztán a színjátszókkal együtt bekapcsolódott a falujárásba, maga is meghallgatta a gyűlés szónokait, részt vett a vitákban. Látóköre, értékelő és viszonyítási alapja észrevétlenül kitágult, a köz ügyei iránt fogékony emberré formálódott. Nem elégedett meg azzal, hogy csak a politikai képviselőket ellátó pártok (MKP, MSZDP) révén vegyen részt a közéletben, az állami életben; közvetlenül is részt követelt annak gyakorlatában.⁶

A fordulat éve (1948/49) után folytatódott a kulturális forradalom. A sokféle tanfolyam (a kibontakozó és differenciálódó felnőttoktatás), az új iskolarendszer bevezetése, a kulturális intézmények államosítása segítette a művelődés demokratizálódását. A kultúra értékei mindenki számára hozzáférhetővé váltak, érdemben elindult a munkásosztály műveltségi szintjének emelése. Egyre több munkás ült be az iskolapadokba, kapcsolódott be a felnőttoktatásba, főként az esti- és levelező képzésekbe. A munkásság érdekeltté vált abban, hogy tanuljon és képezze magát.

A társadalom átalakítása terén elért látványos sikerek, a gazdasági eredmények mellett, a kulturális forradalom értékei között a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) helytelen politikája következtében azonban egyre több és mind súlyosabb elmentmondás jelentkezett. A legalapvetőbbek közül néhányat kiemelve témánk szempontjából: a kulturális forradalom erőltetett ütemet diktált a szellemi felemelkedés folyamatának, és olyan eszközökkel avatkozott be a kultúrába, amelyek nemcsak egysíkúvá tették, de korlátok közé is szorították a szabad választás lehetőségét.⁷

A dogmatizmus, tagadva a kultúra kontinuitásának elvét, gátolta a szocialista és a haladó polgári kultúra közötti kölcsönhatást. A proletkult-szemlé-

let mindent, ami a polgári társadalomban a polgári érdekek szolgálatára született, károsnak, bűnösnek minősített. A polgári kultúra értékeitől elzárt emberek figyelmét kizárólag a „tartalmában szocialista, formájában népies” alkotásokra redukálta. A szocialista kultúra nem valamely belső, nemzeti hagyományainktól és fejlődésünktől meghatározott kultúráként jelent meg, hanem a Szovjetunióból „importált”, bürokratikus és dogmatikus formációként.

A kultúra valóságos nyilvánossága helyett látzatnyilvánosság jött létre. Szigorúan elvált a „lét” és a „legyen”, és hangot kaptak azok a nézetek, amelyek azt propagálták, hogy a szocialista társadalmon belül nem a jó és a rossz, a haladó és visszahúzó erők között feszülnek a problémák, hanem pusztán a jó és a jobb között.⁸ Az ötvenes években ugyanis politikai érdekké vált, hogy megvalósulnak, valóságosnak látsszék a normatív szinten megfogalmazott cél- és értékrendszer. Mindezek beszűkítették és torzították a kulturális értékek körét.

Megtört a kulturális forradalom lendülete. További kibontakozásához, fejlődéséhez ugyanis újabb felhalmozásra és a társadalmi feltételek számottevő módosulására lett volna szükség.⁹ A munkásművelődés alulról-felülről történő építkezését mindinkább a felülről való irányítás váltotta fel, formailag ügyelve a spontaneitás látszatának fenntartására.

Átalakult a munkásmozgalom hármaskörének funkciója. Alkotórészei nemcsak tartalmukban változtak meg, egyre jobban el is különültek egymástól. A politizálás elsősorban a párt apparátusaira korlátozódott. A munkásművelődés egyes szervezetei propagandisztikus szerepet kaptak, de a Munkás Kultúrszövetséget feloszlatták, tartva annak sokszínűségétől. A szakszervezetekre elsősorban az üdültetési feladatok ellátása hárult. A szórakozás mindinkább színvonaltalan és felszínes tevékenységként jelent meg a társadalom erősen manipulált köznapi tudatában,¹⁰ kétes értékű, „megtúrt” formának minősült.

A magyar munkásmozgalom értékviszálgához és mozgalmi jellegének meggyengüléséhez egyéb tendenciák is hozzájárultak.

6 A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai ... im. 75-105.

7 Ld. bővebben Jánosi György 1985 A szórakozás és szórakoztatás ellentmondásai. *Kultúra és Közösség*, 2:94.

8 Hermann István 1982 *Ideológia és kultúra a hetvenes években*. Budapest, Kossuth, 311.

9 Vitányi, im. 102.

10 Jánosi, im. 94.

A felszabadulást követően a munkásművelődési mozgalmak elhitték, hogy „valóban és nem átvitt értelemben, holnapra képesek megforgatni az egész világot”. Ez olyan magatartást alakított ki, amely a kultúrától túlságosan egyszerűen várta el a politika szolgálatát.¹¹

A proletárdiktatúra hatalmi apparátusának megteremtése érdekében több tízezer munkást kiemelt vezetőnek. Ennek következtében a kollektívák elvesztették legkreatívabb tagjaikat.¹² Az extenzív iparosítás is bomlasztotta a viszonylag homogén munkásközösségeket. Az amúgy sem nagy létszámú munkásosztály ugyanis képtelen volt arra, hogy értékek, normák, szabályok, egyáltalán életmód tekintetében integrálja a földjének különféle okokból hátat fordító parasztemberek százezreit.¹³

Jelentősen megváltozott a helyzet 1956 után. A munkásmozgalom tartalmában és formájában egyaránt szakított az ún. ötvenes évek szemléletével, melynek eredményeként változások kezdődtek a művelődési életben. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) művelődéspolitikai határozata (1958) politikai erőfeszítéseket tett abban az értelemben, hogy saját fejlődésünkkel és ellentmondásainkkal egyező kultúrát teremtsen, a művelődést szerves részévé tegye a konszolidációs folyamatnak. A határozat nyomán, a kultúra pluralizálódása következtében számos újszerű művelődési mozgalom bontakozott ki, és ezek, illetve a gyarapodó intézményrendszer segítségével és nem utolsósorban a televízió elterjedésével kiszélesedett a kulturális demokrácia, amely lehetővé tette, hogy a legmagasabb rendű kultúra (a haladó polgári is) eljusson mindenkihez, élvezze, „használja”, aki akarja.

Az akaratot azonban nem csupán az állam, a párt és az egyén motivációja határozza meg, hanem a társadalmi valóság is.¹⁴

A negyvenes évek közepétől meginduló és mind erőteljesebb társadalmi mobilizáció következtében

a mezőgazdaságból továbbra is jelentős nagyságrendű tömegek érkeztek a városokba és az iparba. A hajdani törzökös munkáskollektívák végérvényesen felbomlottak. Az üzemek elsősorban a termelésre összpontosították figyelmüket. A szakszervezetek tettek ugyan erőfeszítéseket az ún. elsőgenerációs munkástömegek szocializálására, de ezek, kellő számú és minőségű feltételek hiányában csekély eredménnyel jártak. A hetvenes évek legelején már nyilvánvalóvá vált, hogy a kulturális intézmények tanácsstalanok az új típusú munkástömegekkel kapcsolatban. Az életmódváltás hamarosan életmódváltással párosult, később identitásválsággal párosult, amely új típusú népművelői formákat igényelt. Az intézmények többnyire eleget is tettek az új kihívásoknak, de a valós kérdésektől távoli, eszményített kulturális értékrendszert prelegáltak.¹⁵ A munkások – elsősorban az elsőgenerációs rétegekről van szó, azokról, akiknek életformája, alapvető emberi-társas kapcsolata, korábban elsajátított, illetve örökölt kulturális magatartása instabillá vált – valódi kérdései és konfliktusai kívül rekedtek a művelődési szemlélet korlátain.

A gazdaság intenzív termelésre történő átállása, pontosabban annak kísérlete (az új gazdasági mechanizmus kibontakozása-folytatása) a hetvenes évek derekán komoly veszélybe került.¹⁶ Több munkaerő bevonásával már nem lehetett tovább növelni a termelést, csak a termelékenységgel. Felismerték, hogy a korszerű gépeken (és hiteleken) kívül a „köz” dolgai-ügyei iránt fogékony munkáskollektívák és műveltebb munkások nélkül nem valósítható meg a gazdasági reform. Ebből a megfontolásból (is) állította erőteljesen a közművelődés középpontjába az MSZMP Központi Bizottsága 1974-ben hozott határozata – először a felszabadulás óta – a munkástömegek szak- és általános műveltségének emelését. Az állásfoglalás kiemelte, hogy a művelődés valamennyi szintjébe jobban épüljenek be a munkásmozgalom progresszív értékei. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a „köz” művelődése nem demokratizálódhat a munkásművelődési problémák megoldása nélkül.

11 Vitányi, im. 103.

12 Erről beszélt Bánlaky Pál 1984 *Művelődés, értékek, közösségek*. In *Művelődéspolitikánk 25 éve*. Összeáll. és szerk. Tóth István. Művelődéspolitikai tanácskozás Budapest, 1983. december 15-16. Budapest, Kossuth, 168.

13 Bánlaky, im. 168.

14 Vitányi Iván 1985 *Közművelődésügyünk a felszabadulás után*. *Kultúra és Közösség*, 2:5.

15 Ezt fejtegeti Köpf László 1984 *Közművelődési koncepcióink problémái*. *Kultúra és Közösség*, 4:4. és Thoma László 1984 *Gazdaság és kultúra*. In *Művelődéspolitikánk 25 éve*, im. 145.

16 Thoma, im. 145.

Eszmény és megvalósulás

A kulturális forradalom helyébe a demokráciával összefüggő feladatok megfogalmazása és gyakorlati megvalósítása került, mely „tartalmában szocialista, formájában realista” programok/alkotások támogatását is jelentette. A figyelem pedig elsősorban az értékek elsajátítására összpontosult. A kulturális javakhoz való hozzáférhetőség további szélesítése mellett – amit a tömegkommunikációs intézmények decentralizálásában, főként a tévé 2. csatornájának megindításában lehetett érzékelni – különféle újszerű kiscsoportos formációk szerveződtek. A munkásművelődés elsődleges terepei (alapvető bázisai) a szocialista brigádok lettek.

A hatvanas évtized pozitív társadalmi tendenciáitól serkentve, a gazdaság lépés- és léptékváltásai következtében új munkáskollektívák formálódtak ki, amelyek a hetvenes évekre zömmel szocialista brigádokká alakultak. Deklarált eszményükkel – „szocialista módon dolgozni, élni, művelődni” – átfogó programot hirdettek meg. Újszerű – a munkásmozgalom korábbi modelljétől eltérő – kulturális modellt alakítottak ki.

Az MSZMP KB határozata nyomán a közművelődésben túlsúlyba kerülő munkásművelődés¹⁷ a kezdeti időszakban eredményeket mutatott fel. A munkások bevitték a kulturális intézményekbe a mindennapok örömeit és gondjait – vagyis a mindennapi kultúrát –, melyek korszerű formákat és kereteket követeltek. Színes és sokszínű (differenciált) művelődési mozgalmak mégsem bontakoztak ki. A kezdeményezések beszabályozódtak, brigádnaplókba merevültek. Napjainkban is tapasztalhatjuk, hogy az eszmény és a megvalósulás között igen nagyok az eltérések és jelentősek a feszültségek. A jelenség jól kimutatható a brigádművelődés egyik klasszicizálódott formájában, a hetvenes évek munkás vetélkedőiben. Ismert, hogy az ország számos megyéjében évente sok ezer közösség nevezett be a Munka és műveltség, Munka és művelődés, Korunk valósága stb. elnevezésű művelődési pályázatokra.

De mit takar a Munka és műveltség című vetélkedő-sorozat? Mozgalom és/vagy produkció?¹⁸ Mozgalmon – mint ismeretes – a társadalomnak,

17 Természetes, hogy egy szocialista országban előtérbe kerül a munkásművelődés, írja Köpf, im. 12.

18 T. Kiss Tamás 1985 Elvek és megvalósulás. *Népművelés*, 8:22.

illetve bizonyos csoportjainak, rétegeinek olyan tevékenysége értendő, amely általános érdekű kezdeményezés elterjesztését célozza. A közművelődésnek – amely maga is mozgalom – egyik alapvető jegye, hogy magukat az önként tevékenykedőket teszi főszereplővé, tudatosítja bennük a célokat, tág teret és lehetőséget biztosít a kezdeményezéseknek, megteremti a feltételeit annak, hogy a legaktívabbak új igényeket ébresszenek másokban, és magukkal ragadják őket.

A Munka és műveltség: mozgalom, de tipikusan magyar módra. A statisztikák szerint népszerűsége évről-évre nőtt. Úgy tűnik, hogy a szocialista brigádok elvi céljai között szereplő „művelődni” jelszó általános értékke transzformálódott, hiszen mind több brigád nevezett be a meghirdetett programra. A kollektívák pályáztak, mert egyszerre résztvevők, és kezdeményezők szerettek volna lenni.

A valóság? A pályázat témakörei és a sokszorosított tematikák sokkal inkább iskolapótló tantervekre emlékeztetnek,¹⁹ mint művelődési mozgalom programjaira. A politikai, történelmi, képzőművészeti, filmművészeti tematikák tiszteletreméltóak, az ajánlott irodalom mennyisége az egyetemi oktatás követelményeivel vetekszik. A termékeny gondolat a minőségi munkásművelődés megteremtése – szinte megvalósíthatatlan feladattá vált a gyakorlatban, hiszen az alapok nem voltak mélyek és stabilak.

A programok jó szándékához kétség nem fér, próbálták azonos szintre emelni a szellemi kultúra terén a brigádtagokat. A kultúra demokratizálásának lényege – felülről lefelé vizsgálva – a művelődési lehetőségek biztosítása. A kultúra demokratizálódása – alulról kibontakozó folyamatként értelmezve – a képességekben, készségekben eltérő, más és más pszichológiai jellemzőkkel bíró emberek színes és sokszínű művelődése. Az „egyenlő pálya, egyenlő esélyek” elve és „az egyik szalad, a másik kerékpárt teker, vagy autón suhan” gyakorlata egymásnak feszültek. E fontos alapelvek „elhomályosodása” vezetett oda, hogy a „mozgalom” sikerességét segítő konzultációk nagy részét – a „szellem emberei művelik a brigádtagokat” – régen túlhaladott népművelői szemlélettel és praxissal végezték. A foglalkozások zöme magán viselte a felnőttnevelés valamennyi „betegségét”. A legaktívabbak kezdeményezőkétségére legföljebb a vetélkedők „számonkérő székei” voltak kíváncsiak. Még a debreceni kísérlet is, amely

19 Köpf, im. 12.

a finn tanulókörök modelljét próbálta adaptálni – amely túllépett a vetélkedőkön, és megpróbálta színesíteni a mozgalmat különféle tanfolyamokkal, tudás-szerzési lehetőségekkel – a bemutatásban-bemutatkozásban látta a munka „gyümölcsét”.

Nem feledkezhetünk meg a „mozgalom holdudvaráról”, a szocialista brigádok szűkebb (családi, üzemi, szövetkezeti) és tágabb (társadalmi) környezetéből fakadó kényszerekről, kihívásokról. Közülük csupán néhányat említettünk.

A célok között első helyen álló elv: mitől szocialista ma egy brigád? – ugyancsak ártértékelődött az elmúlt években. A szocialista jelző kérdésekké formálódott. Hogyan kell szocialista módon dolgozni a tőkésektől importált gépekkel? Mit értünk ma egyáltalán a munkásosztály fogalmán? A jelszó másik része – a dolgozni – viszont felerősödött. A korábbiakhoz mértén elsőbbséget élvező gazdaságpolitika olyan lehetőségeket teremtett, a sok áremelés, az életszínvonal-csökkenés olyan kényszereket szült, amelyek erőteljesen hatottak a brigádokra is. A lassan kialakuló, küzdelmekben megformálódott munkáskollektívák legkreatívabbjai a klasszikus munkásművelődés számára (mint korábban már az ötvenes években, de most más okok következtében) ismét elvesztek. A másodállásokban, a különféle gmk-ban ugyanis a legvállalkozóbb brigádtagok dolgoztak, ha kellett, lehetett, önmagukat a végletekig kizsákmányolva.

Más szempontból viszont lelassult, „tetéződött” a klasszikus mobilizáció – a paraszti tömegek munkássá válásának folyamata.²⁰ Az átrétegződött paraszti tömegek szokás- és hagyományörző értékrendje,²¹ összefoglalóan a paraszti kultúra – alapvetően megváltoztatta a klasszikus munkásművelődést, a közművelődést pedig több dimenziós, ellentmondásos rendszerré alakította.²²

A szabad szombat bevezetése túlzott, megalapozatlan várakozásokat ébresztett. Ennek szellemében

keletkeztek és terjedtek el olyan illúziók, amelyek a szabad szombatokat valamiféle művelődési „forrásként”, tartalomként értelmezték. Mintha egyenes összefüggés lenne a megnövekedett szabadidő és a több művelődés között.²³ Vizsgálatok bizonyították, hogy akik a munkában sem találják meg a flowt (fordítsuk jelen esetben szabadságnak), azok a szabadidőben sem lelik meg.²⁴ Ha az idő elméletileg el is válik társadalmi időre (benne a munkavégzéssel és az ehhez kapcsolódó kötöttségekkel, kötelezettségekkel) és szabadidőre, az ember személyiségében ezekre együttesen ad választ, képtelen a merev elkülönítésre. A szabadidő kulturált eltöltésére, sokoldalú felhasználására való hivatkozás sem volt olyan átütő társadalmi szükséglet, ami egy művelődési mozgalmat hosszú távon éltethetett volna.

Gyakorta hangoztatott nézet, hogy a „második gazdaság” – a háztáji, a hobbikert és a különféle kisvállalkozás – magában hordja a túlzott individualizálódás veszélyét. Tény, hogy a nyilvánosság, amely a demokrácia (és a művelődés) velejárája, napjainkban megszűnőben, átalakulóban van. A közösségi cselekvés, a szókimondás szabadsága áthelyeződött a privát szférába, ahogyan a munkásemberek önmegvalósítása is főként a mikro-kreativitás világában (háztájiban, hobbikertben, különféle gmk-ban, kocsmában, vendéglőben, baráti társaságban) érvényesült.

A munkás a közösségi művelődés helyett többnyire a tömegkommunikációs intézmények szolgáltatásait választotta. Kultúrájában az értékek helyét a „hírek” és az „információk” foglalták el. A felhalmozott kultúrahordozó eszközök útján jut „kollektív élményekhez”. Amennyiben kimozdul a „falak” közül, akkor a kulturális élet kényszerpályáira téved, szembesül a mindinkább önfenntartásra kényszerülő intézmények szűkülő kínálatával. Ezek és saját motivációi alapján a kultúrában mindjobban érvényesülő belső törvényszerűségeket erősítik: a kellemes élmények keresését, a szórakozás iránti igényeinek folyamatos kielégítését,²⁵ a legkisebb erőfeszítés elvetését.

Elkülönült egymástól – még egy családon belül is – az élni, szórakozni vágyás a munkától és a ta-

20 Vitányi, im. 133.

21 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor – szerzőpáros azt is hangsúlyozza, hogy a szokás- és hagyományörző értékrendszer nem egyszerűen a parasztok értékrendje, jöllehet a parasztság és a közvetlen parasztszármazásúak közül követik a legtöbben. Ld. részletesebben: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1983 *Értékrendszereink*. Budapest, Kossuth, 71.

22 Vitányi, im. 38.

23 Fukász György 1985 Csepeli munkások életmódja és szabadidő-szokásai (Tanulmányok az ismeretterjesztés számára). *Módszertani Műhely*, 1:8.

24 Vitányi Iván 1985 Az idő felosztása, mint társadalmi probléma. *Világosság*, 1:6-16.

25 Jánosi, im. 96.

nulástól, a közélet a magánélettől. A közösséglvű emberi értékeket mindinkább háttérbe szorította az egyéni érvényesülés elve és lehetősége. A „második gazdaság” a munkások jelentős részét ugyanakkor újfajta gépekkel, általában a saját szakmájuktól (és természetesen szakműveltségüktől) merőben eltérő eljárásokkal és információkkal ismertette meg. Akik korábban faforgácsolást végeztek egy bútorgyárban, a kiskertjükben a gyümölcssteleptetés során, a veteményes művelése közben újfajta ismeretekhez jutottak. A munkássá átrétegződött parasztság pedig hasznosította régebbi tudását.²⁶

A szellemi felemelkedés feszített ütemű megvalósítását szolgáló „mozgalom” jelentős plusz energiát igényelt a munkásoktól. Érthető, ha a brigádok egy része csupán a benevezését postázta a pályázatot meghirdető szervezeteknek, de később kimaradt a versengésből. A kollektívák másik része tovább lépett: elküldte egy-két tagját néhány felkészítő foglalkozásra, mielőtt végképp búcsút mondott a „mozgalomnak”. A maroknyi megmaradó brigád (ezeket többnyire adminisztratív dolgozók és termelésirányítók alkotják) tagjai pedig elosztották egymás között, ki miből készül, egyik-másik kollektíva átverekszik magát a selejtezőkön, s a döntőben ismételtelen bizonyosodik, hogy a jól reprodukálóké, a folyékonyan beszélőké, a gördülékenyen fogalmazóké a pálma. Csodálkozhatunk-e azon, ha ez a „mozgalom” nem túlságosan vonzó a munkások számára? Hiszen megszokták, hogy az életben mindig gyakorlati helyzetekben kell helyt állniuk. A Munka és műveltség „mozgalomban” az embereknek nem az ügyességükkel kellett bizonyítani a műveltségüket, a rátermettségüket, hanem szavakkal, méghozzá olyan elvont fogalmakkal, amelyek használatát nem, vagy alig sajátították el.²⁷

26 A Szolnoki Bútorgyárban 1982-ben azt vizsgáltuk, hogy a munkások szabadidős tevékenységszerkezete változik-e az ötnapos munkahétre történő áttérés következtében. A kérdőívvel kombinált mélyinterjú vizsgálat többek között azt igazolta, hogy a bútorgyáriak a megnövekedett szabadidejüket többletmunka végzésére fordítják. T. Kiss Tamás 1983 *Szabad-e a szabadidő? Kutatási jelentés a Szolnoki Bútorgyárban végzett vizsgálatról (interjúelemzés)*. Szeged, Megyei Ifjúsági és Művelődési Központ adattára. Szolnok, (kézirat) és T. Kiss Tamás 1984 *Mozaikok a (munkás)művelődésről. Kutatási jelentés a Szolnoki Bútorgyárban végzett vizsgálatról (kérdőívelemzés)*. Szeged, Megyei Ifjúsági és Művelődési Központ adattára. Szolnok. (kézirat)

27 Maróti Andor 1984 *Tanulmányok a művelődésről*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 157.

Az egyre nehezebb és ebből fakadóan mind bürokratikusabb szervezést igénylő, didaktikus módszerekkel serkentett „mozgalom” a meghirdetőknek és a brigádoknak egyaránt terhekre kezdett válni. Az üzemek, a szakszervezeti funkcionáriusok és a munkásművelődési előadók zöme mégis ragaszkodott hozzá. Valamennyien úgy ítélték, hogy a Munka és műveltség brigádvételkedő a művelődés-önművelődés jegyében – építve a szakszervezetek munkájában még fellelhető mozgalmi elemekre – megpróbálja terjeszteni a kultúra magasabb rendű értékeit. A munkavégzésre szerveződött brigádokat időnként közös (vagy majdnem közös) gondolkodásra, töprengésre próbálja készíteni, olyan problémák kapcsán, amelyek nem tartoznak szükségszerűen a mikrovilágukhoz, a mindennapi érdeklődési körükhöz.

A brigád(tag)ok zöme viszont elutasítja az enciklopédikus műveltségeszményen nyugvó követelményeket. Nem tanulni és nevelődni, hanem a jelenleginél sokkal differenciáltabb keretek és formák segítségével művelődni szeretnének.²⁸ Az enciklopédikus műveltség sajátja az, hogy maga alá rendeli a művelődő embert, akinek vagy megszűnik minden önállósága, vagy ez az önállóság háttérbe szorul a művekben testet öltött alkotói szándékhoz képest. A művelődést az alkotáshoz mérve lényegtelen mozzanattá teszi, csupán az átvétel, a tudomásvétel aktusára korlátozza.²⁹

Lépés és léptékváltás

Az ötvenes években annak a munkásnak a fényképét helyezték el a munkahelyi dicsőségtáblán, aki el sem mozdulva az esztergapadtól – egészségét kockáztatva, segítséggel, vagy akár selejt árán – háromszáz százalékkal is túlteljesítette a tervet. Ma arra a munkásra lenne szüksége a társadalomnak, aki felelősséget érez önmaga tetteiért, nem szemléli kívülállóként a „köz” dolgainak és saját életének alakulását, fejlődését.

28 Köpf, im. 12.

Csongrád megyében 1985 tavaszán 500 kérdőívet küldtek ki a szocialista brigádoknak, hogy kikérjék véleményüket a Munka és műveltség „mozgalomról”. Összesen 57 brigád válaszolt és szinte valamennyi a „túlzottan magas követelményekre” „az iskolás módszerekre”, a „lexikális tudás számonkérésére” panaszkodott.

29 Maróti, im. 56.

A munkásság művelődése a két világháború között az osztályharc fontos és értékes részét képezte, 1944 és 1950 között pedig társadalomformáló erőként jelentett. A munkásmozgalom hármaskörű funkciója az ötvenes években felbomlott és torzulásokat szenvedett. A funkció elemei elkülönültek egymástól, mind jobban intézményesültek, elveszítették rugalmasságukat és mozgalmi jellegük is meggyengült. A konszolidációs politika ismét egységesen értelmezte a munkásmozgalom hármaskörű funkcióját, viszont úgy folytatni, ahogyan 1948/49-ben abbamaradt, már nem lehetett. A szocialista brigádokra épülő, újszerű kulturális modell, a társadalmi-gazdasági változások sokasodó és sajátosan újrafogalmazott kérdéseire csak rövid ideig tudott hasznosítható feleleteket adni. Közrejátszott ebben az is, hogy a munkásművelődés égisze alatt főként olyan akciók kerültek meghirdetésre, amelyek a munkások tömeges – felülről vezérelt – művelésére (nevelésére) helyezték a hangsúlyt.³⁰ Az elvben közművelődési, de megvalósulásában kampányjellegűvé váló népművelési program óriási energia-befektetést igényelt a szervezőktől és résztvevőktől egyaránt. Szinte törvényszerű, hogy a munkásművelődés a fokozódó társadalmi-gazdasági nehézségek következtében mindinkább üzemi-munkahelyi keretek közé szorult, több helyen a szocialista brigádok évenként megrendezett vetélkedősorozatává zsugorodott.³¹

Bebizonyosodott, hogy a munkásművelődés nem különíthető el a „köz” művelődésétől. Nem lehet „széplélek-típusú művelődés” sem, amikor az olvasás, a filmek nézése, a tárlatok látogatása, a vers megtanulása önmagában vett érték. Az egyén számára a kultúra ugyanis annyit ér, amennyire azt a létviszonyai igénylik.³²

Magyarországon a reformok általában a kultúra-művelődés talajáról indultak ki. A hatvanas években kibontakozó reform azonban gazdasági indíttatású volt, amely szerkezetével valósággal rátelepedett a társadalomra, megbontva a kultúra és a közművelődés kapcsolatát. Az új gazdasági mechanizmus előkészületeinek kérdései közül ugyanis a kulturális területek fejlesztése kimaradt.

30 Köpf, im. 12.

31 Soós Pál 1984 Művelődéspolitikánk néhány alapkérdéséhez. In: *Művelődéspolitikánk 25 éve*, im. 213.

32 Vitányi Iván 1984 A művelődéspolitika alakulása és a közművelődés. In: *Művelődéspolitikánk 25 éve*, im:158

Ismét bizonyossá vált, hogy az eszmények nem építhetők tervekbe.³³ A szocialista brigádok hiába határoztak úgy, hogy szocialista módon fognak dolgozni, élni, művelődni, ha a társadalmi valóság ezt nem tette lehetővé. A brigádok érdektelenné váltak a művelődésben, mivel nem azt valósították meg, ami a kultúra lényegét jelentette: az önkéntes megismerés élményét. Így volt ez annak ellenére, hogy az alapvető célt maguk is fontosnak tartották. Sajnos a Munka és műveltség „mozgalom” műveltségfelfogása is azt sugallja, hogy a művelődés nem más, mint „ráérő” emberek időtöltése”, ahol az elsajátítás eredménye magánügy, egyéni kedvtelés, vagy küzdelem, anélkül, hogy bármely közösségi szükséglet-hez igazodna, gyarapítaná azt.

Ma már tudjuk, sokkal alaposabban, körülményesebben figyelembe kellett volna venni a munkásság rétegzettségét. Azt, hogy a rétegződés főbb törésvonalait a munkajelleg-csoportok adják. A rétegek között jelentős különbségeket találunk nemcsak a jövedelem, a fogyasztási szerkezet, az életkörülmények tekintetében, hanem az életminőségben és a kulturális viszonyaikban is. A munkások művelődési folyamatába a hagyományok mellett a regionális települési adottságok – az ország „centrális” és a „perifériális” viszonyai – ugyancsak erősen beletartoznak. Kutatások igazolják, hogy a társadalmi struktúrában és életformában elfoglalt mai helyzet jelentősen meghatározzák az egyénnek a munkamegosztásban korábban elfoglalt helye.³⁴

Megváltozott a „munkás – paraszt – értelmiségi” ideologikusan rögzült társadalomkép is. Egymástól eltérő érdekekkel és anyagi háttérrel rendelkező rétegek, csoportok alakultak ki, amelyekről korábban sem gazdasági, sem társadalmi, sem kulturális értelemben nem készült elemzés.

Nyilvánvaló, hogy a differenciálódó munkásság ma létező egyetlen művelődési modellje mellett többféleképpen volna szüksége. Olyanokra, amelyekben érvényesül a kultúra belső mozgástörvénye; ame-

33 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1984 A művelődéspolitikai irányelvek néhány tanulsága a művelődésszociológia szempontjából. In: *Művelődéspolitikánk 25 éve*, im. 139.

34 Lőrincz Judit 1982 A munkások kulturális helyzetéről, művelődéséről (Az elmúlt tizenöt év kutatásai, vizsgálata alapján) In: *Tanulmányok a közművelődés helyzete és fejlődésének távlatai című kutatási főirány 1978–80. évi vizsgálatairól*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 56-77.

lyek érdekegyeztetéseket-érdekütköztetéseket is felvállalnak; amelyek elősegítenék a tagság érdekét, értékrendjét és céljait önszervező módon képviselő közösségek kialakulását. Nonszensz, hogy amíg egyes intézmények fenntartása és működtetése egyre inkább közösségi erőforrásokra terhelődik – mert az állam „kivonul” –, politikailag szinte semmi sem történt annak érdekében, hogy a közösségi (lakossági) igények a helyi művelődés stratégiájában is meghatározó módon érvényesüljenek.³⁵ Pedig a különféle modellek lehetővé tennék, hogy a különböző rétegek és csoportok nemcsak konzultatív módon, hanem determinatív erővel kapcsolódjanak be mikro- és makro-világuk alakításába.

A munkások művelődése, az összlakosság többségét kitevők művelődése; kulturális aktivitásukkal affinitásukkal alapvetően befolyásolják a közművelődés tekintélyét, tartalmát és formáit. Műveltségük meghatározza a gazdaság fejlődését; a társadalom demokratizálódását, a nemzeti és egyetemes kulturális értékek társadalmiasulását.

Ez a vélemény – bár régebben fogalmazódott meg – ma sem veszítette érvényét.

---

³⁵ Thoma László 1985 Esszé a művelődéspolitikai gondolkodásunk alakulásáról. *Kultúra és Közösség*, 6:22.